

Kun HJK kohtaa VTV:n

Sanomalehtimies-lehden numerossa 6/91 Heikki Luostarinen pohti journalismikritiikkiä. Hänen mukaansa se voitaneen jakaa ainakin kolmeen lajiin:

”Ensimmäinen käsittelee journalistista taitoa rakentaa juttu tai ohjelma. Toinen koskee journalismin suhdetta kuvattaviin tapahtumiin. Kuinka tarkasti ja täydellisesti, millä tavoin valikoiden tai painottaen tapahtumista kerrotaan? Kolmas on journalismin vaikutus koko yhteiskuntaan, esimerkiksi politiikkaan, sukupuolijärjestelmään, ekologiaan ja kansalliseen kulttuuriin. Onko tuotettu tieto tarpeellista ja millaisia eettisiä periaatteita se palvelee?”

Kenties kysytään miltä pohjalta Luostarisen kolmijako nousee. Perustuuko se johonkin eheään koherenttiin teoriaan journalismista?

Ei perustu. Sen vaatiminen olisikin kohtuutonta, koska kellään tutkijalla koko maailmassa ei nähdäkseen ole hallussaan kovin eheää koherenttia journalismiteoriaa. Kaikki olemassa olevat ja keskenään kilpailevat teorit ovat fragmentaarisia ja pitäytyvät journalismin joihinkin aspekteihin. Kehityksen tässä vaiheessa se saa luvan riittää.

Pidän siis Luostarisen kolmijakoa hyvin harkittuna ja hyödyllisenä. Järkevää on myös se, että hän ei tee noiden kolmen kohdan välillä mitään arvoeroa.

...

Kauko Pietilä lienee asiasta toista mieltä. Tähän päätelmään antaa aiheen hänen artikkelinsa *Spontaanit ja tieteelliset mediakritiikit* (Taisto Hujasen ja Heikki Luostarisen toimittamassa raportissa *Avauksia journalismikritiikkiin*, Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja, Sarja C, 12/1990).

Spontaanina on K. Pietilälle HJK-kritiikki (HJK = Harhaan Johtava Kuva). Sen pohjalla siis on näkemys journalismista muun muassa — korostan, muun muassa — todellisuuden enemmän tai vähemmän vääristyneinä kuvina. HJK-kritiikki ei K. Pietilän mukaan tule miltä hyvänsä suunnalta. ”Sen lähteenä, esittäjinä ovat tietenkin ne henkilöt, ryhmät, organisaatiot, laitokset ja muut sellaiset instanssit, joista ja joiden toiminnasta joukkoviestimet antavat sellaisen tai tällaisen kuvan ja jotka mielestään tietävät oikein, miten asiat todellisuudessa ovat.”

Sanonta olisi vielä osuvampi, jos sitä hieman hioisi. ”...mielestään tietävät oikeammin...” vastannee sitä, mitä HJK-kritiikin esittäjät tarkoittavat; absoluuttisen tietämisen hybriksessä he tuskin elävät.

Mutta mihin ”paremmintietäminen” tai illuusio siitä voi perustua? Tarjolla on useita vaihtoehtoja. Takana voivat olla vallankäyttäjien alas-

tomat omat intressit, mitä myös K. Pietilä eräissä kohdin artikkeliaan ajanee takaa. Takana voi olla sokea auktoriteetti-usko — asian täytyy olla niin kuin Hän on sanonut tai yhtä sokea luottamus omaan intuition; *Oiva Ketonen* esittelee kirjassaan *Se pyörii sittenkin* auktoriteetin ja intuition menetelmät ns. tieteellisen menetelmän kilpailijoina.

Voisikohan ”paremmintietäminen” todella perustua suhteellisesti ottaen parempaan tietämiseen? Jos vastaus on kielteinen, se tarkoittaa että kaikki tieto maailmassa jakaantuu tasan kaikkien ihmisten kesken, mikä olisi erikoinen hypoteesi ja sen perusteleminen varmaan vaikeaa. Sen mukaan siis esim. K. Pietilä ei huolimatta väitöskirjastaan *Formation of the Newspaper: a Theory* tietäisi sanomalehden kehityksestä yhtään sen enempää kuin kuka tahansa toinen maapallon miljardeista asukkaista.

K. Pietilä käyttää itse esimerkkinään *The Glasgow University Media Groupia*. Hän kertoo tuon ryhmän nähneen paljon vaivaa osoittaakseen tosiksi ideansa — mm. siitä miten Ison Britannian valtajulkisuus työtaistelutilanteissa toimii työnantajien hyväksi työntekijöitä vastaan, lisäksi tähän. Ryhmän työn kutsuminen perusdikotomiassa *spontaaniksi* kritiikiksi on todella epäoikeudenmukaista tuota ryhmää kohtaan.

Tällä en kuitenkaan halua nostaa Glasgowin ryhmää jalustalle. Sen työssä on sijaa arvostelulle niin kuin kaikessa inhimillisessä.

K. Pietilä kirjoittaa myös, että HJK-kritiikkiä ”olette joko kaikki joskus itsekin esittäneet/ajatelleet tai ainakin tavanneet joskus tätä ennen”. Itse olen esittänyt tuota kritiikkiä varmaan paljonkin ja tavannut vielä runsaammin, ei vain journalismiin vaan myös muuhun joukkotiedotukseen ja vaikkapa tieteellisiin tutkimusraportteihin kohdistuvana. Kerran tuota kritiikkiä esitti erittäin kärkevästi K. Pietilä, kohteena tiedotusopillinen lisensiaattityö jonka tekijän hän katsoi antavan väitöskirjasta *Formation of the Newspaper: a Theory* harhaanjohtavan kuvan. Sanan ”olette” sijasta hän olisi voinut kirjoittaa ”olemme”.

On syytä miettiä mihin perustuu HJK-kritiikin vähättely, sen pitäminen *a priori* jotenkin vähemmän tieteellisenä tai ainakin vähemmän sosiologisena kuin jonkin muun kritiikin lajin. K. Pietilän artikkeli ei kunnolla johda noiden perusteiden jäljille, mutta viimeisen runsaan vuosikymmenen koko tiedotusopillinen keskustelu jo johtaakin.

Kysymys ehkä — korostan taas, ehkä — on siitä, että on tutkijoita jotka kuvittelevat journalismin/muun joukkotiedotuksen/tieteen/taiteen (sekin kuuluu tähän yhteyteen) tekijöiden *intentioiden ratkaisevan*, miten heidän tuotoksensa vastaanottajien tajunnassa ja kollektiivisella tasolla toimivat. Jos K. Pietilä väitöskirjaansa kirjoittaessaan ei lainkaan tavoitellut tai edes halunnut sitä, että hänen tuotoksensa *loisi kuvaa* sanomalehden kehityksestä, hän saattaa kuvitella että se ei noita kuvia synnytäkään. Tosin minun K. Pietilän monia oivalluksia ihailevana on vaikea kuvitella hänen kuvittelevan jotakin noin naiivia, mutta muutakaan selitystä en ole löytänyt.

Sattuneesta syystä otan toisenkin esimerkin. Kun *Risto Eronen* laati pro gradu -tutkielmansa *Journalismin lingvistiset strategiat yhteiskunnallistajana*, hän ei yrittänytäkään estää että hänen tekstinsä loisi kuvaa lingvistikisistä strategioista ja niiden vaikutuksista, todellisuuden yhdestä osa-alueesta siis.

Kolmaskaan esimerkki ei liene pahitteeksi. *Sosiologia*-lehdessä 4/89 *Pertti Alasuutari* selosti tekemänsä tv:n katselututkimuksen tuloksia esiraportin muodossa. Hän totesi fiktiivisistä ohjelmista arvostettavan ”enemmän sellaisia ohjelmatyyppejä — kuten tilannekomedioita tai dekkarisarjoja — joista selvästi huomaa että niiden tavoitteena on muu kuin todellisuuden kuvaaminen”.

Aivan oikein siinä mielessä, että dekkarisarjan tekijöiden intentiona hyvin harvoin (ruotsalainen kirjailijapariskunta Bergström-Wahlöö ehkä poikkeuksena) on kuvan luominen yhteiskunnasta. Mutta millä kukaan estäisi esim. sen, että kun aikanaan katsoin myös Alasuutarille hyvin tuttua *Vanhaa kettua* ja nyt katson sen seuraajaa *Kettua*, ne kaiken muun ohessa myös loivat ja luovat kuvaa Saksan liittotasavallasta ja nyky-Saksasta, kuvaa yhteiskunnasta jossa taloudelliset arvot ovat poikkeuksellisen korostettuja; murhajuttujen motiiviksi paljastuu miltei aina raha, ei esim. intohimo, paitsi intohimo rahaan.

Mitä ajan takaa? Sitä että ihminen ja ihmisyhteisö ovat mutkikkaimpia mitä ajatella saattaa. Millä keinoin kyettäisiin tekemään sellaista journalismia/muuta joukkotiedotusta/tiedettä/taidetta, jolla manipulatiivisesti *estettäisiin* merkitysten niin vapaa tuottaminen, että siihen sisältyy myös kuvien syntyminen todellisuudesta? Joka tällaisen manipulaation mahdollisuuteen uskoo ja myös osaa konkreettisesti selostaa sen keinoja, ansaitsee lehdessämme paljon palstatilaa.

Sama pätee siihen, joka katsoo pystyvänsä todistamaan että todellisuuskuvilla, ts. todellisuutta koskevilla näkemyksillä ei ole merkitystä yksilölle eikä myöskään sosiologista relevanssia.

•••

K. Pietilän mainitun artikkelin mukaan HJK-kritiikin nihiloivat VTV (ViettiTyydytysVajaus) -kritiikki. Hänen lähteenään on *Ilkka Heiskasen* artikkeli *Television katselu psyykkisenä työnä ja yhteisöllisen kontrollin lähteenä ja kohteena* (*Kalle Heikkisen* toimittamassa kirjassa *Elämää kuvavirrassa*, Helsinki 1989). K. Pietilän tulkinnan mukaan ”joukkoviestintä on tehtävänsä tasalla ruokkiessaan vastaanottajien psyykkisiä työprosesseja — ellei se ruoki, altistuu se VTV-kritiikille”.

Vähän tarkemman kuvauksen tuosta ruokkimisilmiöstä tarjoaa K. Pietilän artikkeli itse ja vielä tarkemman tietenkään Heiskasen alkuperäinen artikkeli, joiden lukemista siis suosittelen. Itse tyydyn operoimaan yhdellä ainoalla Heiskas-sitaatilla:

”- - - kulttuurituote jota nautimme tuottaa eläitiota, mielentilan ’ylenlyntymistä’. Tämä voidaan - - - tulkita joko ulkoisen minän uuden tulkinnan ja (ainakin) näennäisen kohentumisen aiheuttamaksi tyydytykseksi tai subjektin viettymyksen kohteiden uudelleenmäärittymisen synnyttämäksi ’viettymyksen lisäarvoksi’, joka lisää subjektin ’energiaa’, viettivoimien laukaisemisen halua.”

Olkoon näin. En ryhdy pohtimaan tässä yhteydessä *elaation* käsitettä, vaan totean että sen vaihtoehdoksi saattaisi käydä *virittymisen* käsite, joka on edellistäkin laajempi eikä ota kantaa niin sanoakseni mielentilan muutoksen suuntaan.

Otan esimerkiksi viime tammikuun loppupuolen ja koko helmikuun kestäneen maailmanpoliittisen tilanteen, joka välittyi joukkotiedotuksesta. Persianlahden sota vaikutti syvästi itseeni, ja havaitsin eri tavoin sen vaikuttaneen syvästi myös moneen muuhun suomalaiseen. Kävin itse sodasta ja sitä koskevasta joukkotiedotuksesta — niitä ei ollut syytä eikä mahdollista erottaa tarkkaan toisistaan — lukuisia keskusteluja, nimenomaan henkilöiden kanssa joilla ei ole mitään ammatillista suhdetta tiedotusvälineisiin.

Tapahtuiko virittymistä? Syntyikö ”viettymyksen lisäarvoa”, joka lisäsi subjektin ”energiaa”, viettivoimien laukaisemisen halua? Aivan ilmeisesti tapahtui. Toki syntyi.

Viettivoimien laukaisemisen halun suunta vaihteli. Joku eli voimakkaasti mukana liittoutuman rangaistussotaoperaatiossa, nautti Yhdysvaltain aseteknisestä ja strategis-taktisesta ylivoimasta, samastui *Norman Schwarzkopfiin*, nautti siitä mahdollisuudesta että ”hullu”, ”uusi Hitler” *Saddam Hussein* saadaan kuriin, toivottavasti menettämään valtansa, jos mahdollista surmatuksi. Oikeudenmukaisuuden tarve ja kostonhalu yhdentyivät mutkikkaalla tavalla, josta tämä tulkintani ei voi antaa kuin aavistuksen.

Joku toinen eli voimakkaasti mukana sodan uhrien kärsimystiellä, ihmetteli ja kauhisteli YK:n antamien mandaattien väljyyttä, kyseli olivatko irakilaiset siviilit enemmän epäinhimillisen Husseinin ihmiskilpiä vai liittoutuman suhteettoman koston uhreja, pohti YK:n pakotejärjestelmän ja koko nykyisen kansainvälisen järjestelmän luonnetta rikkaan pohjoisen ja köyhän etelän ristiriidan näkökulmasta, mietti ns. kristityn ja islamilaisen maailman julmuutta toisiinsa verrattuina. Henkilökohtainen hermoherkkyys ja aito rauhanhalu yhdentyivät mutkikkaalla tavalla, josta tämä tulkintani ei voi antaa kuin aavistuksen.

Jos jotakin on korostettava, niin tv:n katselun ja ylimalkaan joukkotiedotuksen vastaanoton kerroksisuutta ja mutkikkuutta. Tässä mielessä tiedotusopillinen keskustelu on johdattanut meidät mitä tärkeimpien ja kiintoisimpien ilmiöiden jäljille.

Heiskasen ja K. Pietilän viettivoimateoria pitää siis paikkansa? Se näyttää osuvalta hypoteettiselta teorialta, joka on otettava vakavasti. Toivottavasti se alkaa poikia empiiristä tutkimusta.

Ja K. Pietiläkö on oikeassa kirjoittaessaan mainitussa artikkelissaan myös näin:

”Mediakriitikolla on siis kaiken kaikkiaan (ainakin; enintäänkö?) kaksi suuntautumisvaihtoehtoa. Hän asettuu joko ’instanssien’ positioon (siihen asemaan, josta arvioidaan, millainen kuva annetaan) tai hän asettuu ’yleisöjen’ positioon (asemaan, josta arvioidaan, miten tyydyttäviä kulutustavaroita joukkoviestintätuotteet ovat).”? (Korostus PH:n).

Mietitäänpä. Viettityytytyksen ja sen mahdollisen vajauksen ilmenemismuodot ovat siis riippumattomia siitä, minkälaiseksi joukkotiedotuksen vastaanottaja kokee hänelle tarjottujen kuvien todellisuussuhteen? Tuo suhde ei vaikuta koettuun tyydyttävyyteen?

Yksikään viime tammi-helmikuussa käymäni keskustelu ei tukenut moista hypoteesia. Yleinen tietomme inhimillisen tajunnan toiminnasta — paitsi ehkä filosofisesti kaikkein idealistisimmassa versioissaan — tukee sitä yhtä vähän. Edellä lainattu ajatus nihiloimisesta on mielivaltainen.

Persianlahden sodan aikana tiesi jokainen, joka jostakin jotakin tiesi, kaksipuolisen sensuurin olemassaolon: niin liittoutuman kuin Irakin puolelta tulleet uutiset ja muut sanomat oli alistettu asianomaisen osapuolen sodanpäämääriä edistävään pakkopaitaan. Erona — jonka tiedostaminen ei tuntunut yhtä helpolta kaikille — toki oli se, että Irakin sensuuri ei juuri voinut vaikuttaa meihin, koska Irak ei edes yrittänyt vedota euroamerikkalaiseen mielipiteeseen, kai tietäen sen toivottomaksi. Me olimme liittoutuman sensuurin ja propagandan ja nimenomaan sen vaikutuspiirissä.

Viettivoimiensa laukaisemisen voimistamiseksi joku kaipasi selvyyttä siitä, eikö Irak sittenkin ainakin CCN:n uutisten muodossa ja mahdollisesti myös niiden tartuntavaikutuksena päässyt manipuloimaan meitä. Toista askarrutti samasta syystä liittoutuman todennäköinen kyky kaunistella sodanpäämääriään sekä liioitella ”täsmäaseidensa” tarkkuutta ja toisaalta myös Irakin sodankäyntimenetelmien julmuutta.

En jatka tätä luetteloa koska lukija varmasti — ellei hän elä hermeettisesti suljetussa pienoismaailmassa — on havainnut Yhdysvaltain ja Kuwaitin tiedotusmanipulaatiota jälkikäteen aika lailla kuvatun ja eritellyn Suomenkin lehdissä. On paljastettu jopa niiden newyorkilaisten PR-toimistojen nimet, jotka palkattiin tekaisemaan Irakia kompromettoivia uutisia — ikään kuin tosiasiat eivät olisi riittäneet.

Kyseistä manipulaatiota pohtivat toimittajat ja tutkivat tutkijat monissa maissa, eniten ehkä USA:ssa. Eivät kuitenkaan kaikki toimittajat ja tutkijat, vaan heidän piirissään identifioituneet ns. kriittiset ryhmät.

•••

Mainitussa Hujasen-Luostarisen julkaisussa Luostarinen ja *Kaarle Nordenstreng* ottavat yhteisessä artikkelissaan huomioon ajattelun sen ääripään, että ”todellisuus katoaa” — sanonta on *Jean Baudrillardin* — eli kohta ei enää ole erotettavissa merkkijärjestelmille ulkoista ns. reaali-todellisuutta, johon merkein välitetyjä kuvia voitaisiin verrata.

Ajatus ei ole uusi mutta mitä kiintoisin se on yhä. Todellisuus katoaa. Tulevan Persianlahden sodan uutisten ’takana’ ei enää olekaan pommien raatelemia aikuisia, ei kuiviin vuotaneita lapsia, ei kuolemankauhua, ei inhimillistä kärsimystä. Pääsemme niistä.

Tässä kohden on tarpeen viitata *Erkki Karvosen*, joka *Sosiologia*-lehden 1/91 artikkelissaan *Representaation politiikka ja sukupuolen tuotanto* eräänlaisena sivuteemana tulee samoihin kysymyksiin. Hän kirjoittaa postmodernista kannasta, jonka mukaan epistemologiset kysymykset á la ”onko tämä esitys totta?” tai ”vastaako tämä esitys todellisuutta?” käyvät epärelevantteiksi. Karvonen jatkaa:

”Postmodernin kielikäsitteiden mukaan todellisuuteen sinänsä ei ole pääsyä, vaan meidän on aina tyytyminen todellisuuteen sellaisena kuin se meille tulkitsemisen ja ymmärtämisen prosessien tuottamana ilmenee. Ymmärtämistä hallitsevat puolestaan sosiaalista alkuperää olevat ymmärtämisen rakenteet, jotka määräävät millaisina asiat meille konstituoituvat.”

Tässä olisi keskustelun paikka. Itse en edusta postmodernia kielikäsitteistä, mutta silti minulle(kin) on selvää — ehkä jopa jo triviaalia — että todellisuuteen sinänsä ei ole pääsyä jne., koko virkkeen loppuun saakka. Kuinkahan monta kertaa olen tätä esim. luennoillani korostanut? Modernin ja postmodernin kielikäsitteiden ero ei siis tunnu olevan selvä.

Mitä ymmärtämisen rakenteisiin tulee, ne on otettava sosiaalisina tosiasioina. Esim. totuusteorioiden ovat relevantteja tiettyjen ymmärtämisen rakenteiden sisällä, eivät niiden ulkopuolella. Täältä osin tieto-oppia — myös journalismin epistemologiaa — olisi kirjoitettava uudelleen. Mm. totuuden korrespondenssiteoria niin kuin kilpailevatkin totuusteorioiden ovat luonteeltaan sosiaalisia sopimuksia. Kannatan yhä yhden tällaisen sopimuksen tekemistä omien ymmärtämisen rakenteidemme puitteissa.

Toinen asia taas on, missä määrin ymmärtämisen rakenteet reaalisesti vaihtelevat. Eikö niiden eroja voida myös liioitella? Varmaan vaikkapa sota merkityksellistetään eri tavoin eri kulttuureissa, mutta se ei ole estänyt YK:ta pääsemästä sopimukseen hyökkäyssodan määritelmästä. Ilman tätä sopimusta — jolla Irakin suorittama Kuwaitin valtaus identifioitiin hyökkäyssodaksi — maailmanjärjestö olisi ollut sotilaallisesti toimintakyvytön. Varmaan vaikkapa ihminen ja kuolema merkityksellistetään eri tavoin eri kulttuureissa, mutta ovatko erot olennaisia esim. siitä näkökul-

masta, että toisaalta Irakille ja toisaalta liittoutumalle aiheutettujen kuolonuhrien määrästä ei koskaan voitaisi saada likiarvonluontoista selvyyttä? Tuosta selvyydestä seuraisi monia monia asioita.

•••

Journalismilla ja muulla joukkotiedotuksella on myös useita muita tärkeitä ja kiintoisia tehtäviä kuin todellisuuskuvien luominen. Eri tehtävät kietoutuvat mutkikkaalla tavalla toisiinsa. Epäselvää on, missä määrin muut tehtävät ovat riippumattomia todellisuuden kuvaamisen tehtävästä.

Pertti Hemánus